

ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ Κ. ΠΑΠΑΔΕΡΟΣ

ΠΡΟΣΩΠΟΝ ΠΡΟΣ ΠΡΟΣΩΠΟΝ

ΕΤΕΡΟΤΗΤΑ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΑ

ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ 2004

ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ Κ. ΠΑΠΑΔΕΡΟΣ

ΠΡΟΣΩΠΟΝ ΠΡΟΣ ΠΡΟΣΩΠΟΝ

ΕΤΕΡΟΤΗΤΑ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΑ

Εισήγηση στο Παγκρήτιο Θεολογικό Συνέδριο με θέμα:
ΘΕΟΛΟΓΙΑ ΚΑΙ ΠΟΙΜΑΝΤΙΚΗ ΤΗΣ ΕΤΕΡΟΤΗΤΑΣ,
που οργάνωσε ο Παγκρήτιος Σύνδεσμος Θεολόγων
Ορθόδοξος Ακαδημία Κρήτης, 14 – 16 Νοεμβρίου 2002

Ανάτυπον
από τον τιμητικό τόμο στον Καθηγητή Γεώργιο Ι. Μαντζαρίδη
Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης
Τμήμα Θεολογίας, Τομέας Ηθικής και Κοινωνιολογίας
Εκδόσεις «Π. ΠΟΥΡΝΑΡΑ»

ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ 2004

Δρος Ἀλέξανδρου Κ. Παπαδερῶ
Γενικοῦ Διευθυντῆ
Ὁρθόδοξης Ἀκαδημίας Κρήτης

ΠΡΟΣΩΠION ΠΡΟΣ ΠΡΟΣΩΠION ΕΤΕΡΟΤΗΤΑ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΑ

«Εἶπεν ὁ ἀββᾶς Μακάριος, ὅτι περιπατῶν ποτε εἰς τὴν ἔρημον, εὔρον κρανίον εἰς τὸ ἔδαφος νεκροῦ ἐρρίμενον· καὶ σαλεύσας αὐτὸ τῇ βαΐνῃ ῥάβδῳ, ἐλάλησέ μοι τὸ κρανίον· καὶ λέγω αὐτῷ· σὺ τίς εἶ; ἀπεκρίθη μοι τὸ κρανίον· ἐγὼ ἦμην ἀρχιερεὺς τῶν εἰδώλων, καὶ τῶν μεινάντων Ἑλλήνων ἐν τῷ τόπῳ τούτῳ· σὺ δὲ εἶ Μακάριος ὁ πνευματοφόρος· οἷαν ὥραν σπλαγχνισθῆς τοὺς ἐν τῇ κολάσει, καὶ εὐχῇ περὶ αὐτῶν, παραμυθοῦνται ὀλίγον. λέγει αὐτῷ ὁ γέρων· ποία ἐστὶν ἡ παραμυθία, καὶ τίς ἡ κόλασις; λέγει αὐτῷ· ὅσον ἀπέχει ὁ οὐρανὸς ἀπὸ τῆς γῆς, τοσοῦτόν ἐστιν πῦρ ὑποκάτωθεν ἡμῶν, ἀπὸ ποδῶν ἕως κεφαλῆς ἐστηκότων ἡμῶν μέσον τοῦ πυρός· καὶ οὐκ ἔστι πρόσωπον πρὸς πρόσωπον θεάσασθαί τινα, ἀλλὰ τὸ πρόσωπον ἐκάστου πρὸς τὸν ἐτέρου νῶτον κεκόλληται. ὥς οὖν εὐχῇ ὑπὲρ ἡμῶν, ἐκ μέρους τις θεωρεῖ τὸ πρόσωπον τοῦ ἐτέρου· αὕτη ἐστὶν ἡ παραμυθία. καὶ κλαύσας ὁ γέρων εἶπεν· οὐαὶ τῇ ἡμέρᾳ ἐν ᾗ ἐγεννήθη ὁ ἄνθρωπος· λέγει αὐτῷ ὁ γέρων· ἐστὶν ἄλλη χεῖρων βάσανος; λέγει αὐτῷ τὸ κρανίον· μειζότερα βάσανός ἐστιν ὑποκάτωθεν ἡμῶν. λέγει αὐτῷ ὁ γέρων· καὶ τίνες εἰσὶν ἐκεῖ; λέγει αὐτῷ τὸ κρανίον· ἡμεῖς ὥς μὴ εἰδότες τὸν Θεόν, καὶ ὀλίγον ἐλεούμεθα· οἱ δὲ ἐπιγνόντες τὸν Θεόν καὶ ἀρνησάμενοι αὐτόν, ὑποκάτωθεν ἡμῶν εἰσι. καὶ λαβὼν ὁ γέρων τὸ κρανίον, ἔχωσεν αὐτό»¹.

Ὅπως εἶναι γνωστό, ὁ ἅγιος Μακάριος ὁ Αἰγύπτιος (290 - 390) ὑπέδειξε ἐκεῖνο τὸν τρόπο τοῦ μυστικισμοῦ, στό κέντρον τοῦ ὁποίου ὑπάρχει ἡ συνάντησις τοῦ Θεοῦ τῆς συγκαταβάσεως, μέ τὸν ἁμαρτωλό

άνθρωπο πού ανοίγει τήν καρδιά του πρὸς ὑποδοχή, κάθαρση, ἀγίασμό. Ἡ παραπάνω διήγηση εἶναι ἓνα ἀπὸ τὰ πολλὰ ἀποφθέγματα, πού ἀποδίδονται στὸν μεγάλο ἀσκητὴ τῆς Αἰγύπτου. Τὸ ἀπόφθεγμα προσεγγίζει ἀπὸ τὴν ἀρνητικὴ του πλευρὰ τὸ μέγα θέμα τῆς κοινωνίας τῶν προσώπων. Τὸ τελευταῖο μέρος τῆς διήγησης, πού ἀναφέρεται σὲ ὄσους ἐγνώρισαν καὶ ὕστερα ἀρνήθηκαν τὸν Θεόν, ἀποτελεῖ παραστατικό σχόλιο στὴν προειδοποίηση: «Ὁ γνούς καὶ μὴ ποιήσας δαρήσεται πολλὰς· ὁ δὲ μὴ γνούς, ... δαρήσεται ὀλίγας» (Λουκ. 12, 47-48).

ΤΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ «ΛΟΓΟΥ» ΚΑΙ «ΤΕΧΝΗΣ» ΤΗΣ ΟΑΚ

Ὁ ἐπισκέπτης τῆς Ὁρθοδόξου Ἀκαδημίας Κρήτης (ΟΑΚ)² παρατηρεῖ σὲ διάφορους χώρους πίνακες, γλυπτά καὶ ἄλλα ἔργα τέχνης. Πρόκειται γιὰ προσφορὲς πνευματικῶν δημιουργῶν ἀπὸ ὅλες τίς ἡπείρους, οἱ ὁποῖοι μετέχουν σὲ ἓνα πρόγραμμα ΛΟΓΟΥ καὶ ΤΕΧΝΗΣ, πού ἐφαρμόζει τὸ Ἰδρυμα ἀπὸ τὸ 1983 ὑπὸ τὸν τίτλο: ΠΡΟΣΩΠΟΝ ΠΡΟΣ ΠΡΟΣΩΠΟΝ (ΠΠΠ)³. Ὅλα τὰ ἔργα ἔχουν ὡς πηγὴ στοχασμοῦ, ἔμπνευ-

2. Γιὰ τὸ Κοινωφελές αὐτὸ Ἰδρυμα, πού ἔχει τὴν κανονικὴ του ἀναφορά στὴν Ἱ. Μητρόπολη Κισάμου καὶ Σελίνου καὶ τελεῖ ὑπὸ τὴν πνευματικὴ προστασία τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου, βλ. στὰ παρακάτω ἄρθρα καὶ βιβλία μας: «Ὁρθόδοξος Ἀκαδημία Κρήτης», *Θρησκευτικὴ καὶ Ἡδικὴ Εἰγκυκλοπαιδεία* 12 (1968), 873-877. *Ὁρθόδοξος Ἀκαδημία Κρήτης*, ΠΕΙΡΑΓΜΕΝΑ διετίας 1968-1969, Γωνιά 1970. *ΔΙΑΛΟΓΟΙ ΕΓΘΥΝΗΣ*, Ι.Α., 1968-1970, Ἐκδόσεις Ὁρθοδόξου Ἀκαδημίας Κρήτης, 1971. *Ὁρθόδοξος Ἀκαδημία Κρήτης. Πρώτη Δεκαετία (1968-1977)*, Γωνιά Χανίων 1980. «Προσφώνηση κατὰ τὴν τελετὴ ἀνακηρύξεως τοῦ Παντελὴ Πρεβελάκη σὲ Εταῖρον τῆς Ὁρθοδόξου Ἀκαδημίας Κρήτης», στὸν τόμο: *Ἡ Κρήτη ἐορτάζει τὸν Πρεβελάκη*, Ἐκδ. Φιλολογικοῦ Συλλόγου ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΣ, Χανιά 1982, σελ. 87 - 90. *Ὁρθόδοξος Ἀκαδημία Κρήτης. Ἡ πρώτη εἰκοσαετία καὶ ἡ ἀνακήρυξη τοῦ Φιλαδελφείας Βαρδολομαίου εἰς Εταῖρον τοῦ Ἰδρύματος*, "ΤΕΡΤΙΟΣ" - ΟΡΘ. ΑΚΑΔ. ΚΡΗΤΗΣ, 1992. (ἔκδ.-συντάκτ.), *ΔΙΑΛΟΓΟΙ ΚΑΤΑΛΛΑΓΗΣ*, Τριμηνιαῖο Δελτίον Ὁρθοδόξου Ἀκαδημίας Κρήτης (1986 - 2002), σελ. 1 - 662. Alexandros K. Papaderos, «L' Academie Orthodoxe de Crète», *Ἀρχεῖον Ἐκκλησιαστικοῦ καὶ Κανονικοῦ Δικαίου* 3 (1974), 123-126. «Orthodoxe Akademie von Kreta», στὸ: *Ökumene-Lexikon*, Frankfurt/M., 1983, 32-33. Ἐπίσης: www.oac.gr

3. *ΔΙΑΛΟΓΟΙ ΚΑΤΑΛΛΑΓΗΣ* 2 (1986), 16. Στὸ αὐτὸ 15 (1089), 124 ἐξ. *ΟΡΘΟΔΟΞΟΣ ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΚΡΗΤΗΣ* - Δεύτερη Δεκαετία, 1988, σελ. 176. Alexandros K. Papaderos, "FACE TO FACE". «Literature and Art in the Renewal of the Church's Mission. A Project of the Orthodox Academy of Crete», in: *International Review of Mission*, Vol. LXXX, No. 317, January

σης καί καλλιτεχνικής ή λογοτεχνικής έκφρασης τό παραπάνω από-φθεγμα, τό όποίο προτείνουμε σέ όσους επιθυμούν νά συμμετάσχουν στό πρόγραμμα⁴.

Τήν πρόσκληση απευθύναμε αρχικά σέ Έλληνες καλλιτέχνες, μέ τόν όρον, ότι όσα έργα επιλέξουμε θά προσφερθούν δωρεάν στήν ΟΑΚ. Ός "αντίδωρον" τό Ίδρυμα ύποσχέθηκε δωρεάν φιλοξενία τήν περίοδο του Πάσχα του επόμενου έτους (1984) στους δημιουργούς, έργα των οποίων επρόκειτο νά επιλεγούν. Έγιναν δεκτά 78 έργα. Καί οι δημιουργοί τους είχαν τήν εύκαιρία, νά τά παρουσιάσουν στά πλαίσια ειδικού συνεδρίου. Ό ένθουσιασμός υπήρξε μεγάλος. Γι' αυτό καί θεωρήσαμε, ότι μπορούσαμε νά διεθνοποιήσουμε τήν πρόσκληση, ή όποία έφθασε πράγματι ως τά πέρατα της Οικουμένης. Στο πρόγραμμα έχουν συμμετάσχει μέχρι σήμερα 230 πνευματικοί δημιουργοί (άγιογράφοι, ζωγράφοι, χαράκτες, γλύπτες, μουσικοσυνθέτες, ποιητές, λογοτέχνες, τηλεοπτικοί σκηνοθέτες κ.ά.) από όλες τίς ήπείρους, μέ 350 έργα - δωρεές πρός τό Ίδρυμα. Τό πρόγραμμα βρίσκεται ακόμη σέ εξέλιξη. Στόχος είναι ή συμμετοχή ανθρώπων από όλες τίς χώρες.

Δέν γνωρίζουμε ποιοί από τους καλλιτέχνες καί λοιπούς δημιουργούς είναι Χριστιανοί καί ποιοί όχι. Η άπήχηση της διήγησης του άγίου Μακαρίου πάντως υπήρξε καταπληκτική. Γεγονός πού φανερώνει τό βάθος του μηνύματός της, τό όποιον φαίνεται νά είναι ιδιαίτερα επίκαιρο σήμερα. Αυτό βεβαιώνει καί ο πλοϋτος των θεμάτων, πού επέλεξαν οι δημιουργοί των έργων. Τό γεγονός δέ, ότι οι περισσότεροι άνέδειξαν περισσότερο τή διάσταση της κόλασης καί όχι εκείνη της παραμυθίας, μαρτυρεί τήν κρίση του σύγχρονου άνθρώπου, ό όποιος συνειδητοποιεί, ότι "ή άπουσία του Θεού είναι κυριολεκτικά ή κόλα-

1991, CWME/WCC, Geneva. Αλεξάνδρου Κ. Παπαδερου, «Διαλογική διαβίου μάθηση», στόν τόμο: *Συνεχιζόμενη εκπαίδευση καί διαβίου μάθηση. Διεθνής εμπειρία καί ελληνική προοπτική*. Πρακτικά Θ' Παιδαγωγικού Συνεδρίου (Βόλος 1999), Έπιμέλεια Κ. Χάρης - Ν. Πετρουλάκης - Σ. Νικόδημος, Έκδόσεις «Άτραπός», Αθήνα 2001, σελ. 145 - 172.

4. Η φράση "άλλά τό πρόσωπον εκάστου πρός τόν έτερου νωτον κεκόλληται" παραδίδεται καί ως: "άλλά νωτος εκάστου..." - ή πλάτη του ενός είναι κολλημένη στήν πλάτη του άλλου (Migne, PG 34, 257D, σημ. 39). Πρβλ. Θεοδώρας Χαμπάκης, Ήγουμένης Ι. Μονής Όσίου Θεοδοσίου, Γεροντικόν, Θεσσαλονίκη 1987, σελ. 165. Στο πρόγραμμα της ΟΑΚ προτιμήσαμε αυτή τήν εικόνα (πλάτη μέ πλάτη), ως πιό παραστατική.

ση⁵ καί ἔχει τήν αἴσθησι, πώς ἡ κόλασι βρίσκεται ἤδη μέσα του ἢ (καί) γύρω του. Κυρίαρχα εἶναι τὰ θέματα τῆς ἀκοινωνησίας τοῦ ἀνθρώπου μέ τόν ἴδιο τόν ἑαυτό του, τόν συνάνθρωπο, τόν Θεό, θέματα θρησκευτικῶν, φυλετικῶν, ἐθνικῶν ἀντιπαλοτήτων, ἀλλά καί σύγκρουσι τοῦ ἀνθρώπου μέ τό φυσικό περιβάλλον καί τόν πλησιέστερο συμπαντικό χώρο, τόν ἀπειλούμενο ἀπό τήν ἀνθρώπινη ἀπληστία, περιέργεια καί ὕβρη. Δέν εἶναι ὁμως λίγοι καί οἱ πνευματικοί δημιουργοί, πού στάθηκαν στήν παραμυθία μιᾶς ἔστω καί "ἐκ μέρους" θέασι τοῦ προσώπου τοῦ ἐτέρου, σέ μιά στάλα ἐλπίδας πού παρέχει ἡ διαπροσωπική κοινωνία.

Τά ἔργα θά μπορούσαν νά εἶναι πολύ περισσότερα, ἐάν δέν εἶχαμε θέσει τόν ὅρον, ὅτι δεχόμαστε τό πολύ πέντε συμμετοχές ἀπό κάθε χώρα. Ὑστερα ἀπό ἐπίμονη παράκλησι ἔγιναν δύο ἐξαιρέσεις γιά ἐιδικούς λόγους (Νέα Ζηλανδία καί Γερμανία)⁶.

ΕΤΕΡΟΤΗΤΑ ΚΑΙ ΤΑΥΤΟΤΗΤΑ

Κρίναμε χρήσιμο, νά προτάξουμε τή διήγησι τοῦ ἀγίου Μακαρίου, ἐπειδή μᾶς ὁδηγεῖ εὐθέως στήν καρδιά τῆς προβληματικῆς τοῦ θεματός μας⁷. Μιᾶς προβληματικῆς, πού κάνει ἐπιτακτική τήν ὑπεύθυνη προσέγγισι τῶν συναφῶν ζητημάτων καί ὀφειλόμενη τή συνεισφορά τῆς ἐμπειρίας καί τῆς μαρτυρίας τῆς Ὁρθοδοξίας στήν ἀντιμε-

5. Olivier Clément, *Ἡ ἀλήθεια ἐλευθερώσει ὑμᾶς*. Συνομιλώντας μέ τόν Οἰκουμενικό Πατριάρχη Βαρθολομαῖο Α', Ἀθήνα 1997, σελ. 335.

6. Νεοζηλανδοί πολέμησαν γενναία καί πολλοί ἔπεσαν κατά τή Μάχη τῆς Κρήτης. Τίς λεπτομέρειες γιά τήν τεράστια ἀπήχησι τῆς διήγησις στίς Ἐνοπλεις Δυνάμεις τῆς Γερμανίας βλ. στόν ΚΑΤΑΛΟΓ: Von Angesicht zu Angesicht, Bonn [1987].

7. Ἡ προβληματική αὐτή ὑπῆρξε ἀντικείμενο ἀνακοίνωσής μας (Ἡ ἐτερότητα ὡς θεολογικό καί ποιμαντικό πρόβλημα ὑπό τό φῶς τῆς Καινῆς Διαθήκης) στό ἐτήσιο συνέδριο τοῦ Συνδέσμου Θεολόγων Κρήτης (ΟΑΚ, 14-16 Νοεμβρίου 2002), τό θέμα τοῦ ὁποίου ἦταν: Θεολογία καί Ποιμαντική τῆς ἐτερότητας. Βλ. ΔΙΑΛΟΓΟΙ ΚΑΤΑΛΛΑΓΗΣ 67 (2002), σελ. 651 ἐξ. Διλημματικές καταστάσεις πού προκαλεῖ σήμερα ἡ ἐτερότητα καί ἐν πολλοῖς νέα θεολογικά καί ποιμαντικά προβλήματα, ἐνώπιον τῶν ὁποίων θέτει τή Θεολογία καί τήν Ποιμαντική τῆς Ἐκκλησίας εἶχαν συζητηθεῖ κατά τή διάρκεια Ἡμερίδας, πού ὀργάνωσε ἡ ΟΑΚ (3 Φεβρ. 2002) μέ θέμα: "Ὁ ἐτερόθρησκος συνάνθρωπος: Ἡ ἀναστροφή μας μαζί του στό σχολεῖο καί τή ζωή". Βλ. ΔΙΑΛΟΓΟΙ ΚΑΤΑΛΛΑΓΗΣ 64 (2002), 601- 604.

τώπισή τους⁸.

Ἐρωτᾶται: Πῶς ὀρίζεται ἡ ἑτερότητα καὶ ποιός εἶναι ὁ ἕτερος, ὁ ἄλλος, πού τήν ἐνσαρκώνει σέ προσωπικό ἐπίπεδο (ἐγώ καί ὁ ἄλλος) καί σέ συλλογικό (ἐμεῖς καί οἱ ἄλλοι);

Ὅπως καί ἂν ὀρίζουν τήν ἑτερότητα οἱ διάφορες ἐπιστῆμες, κοινός τόπος γιά ὅλες εἶναι ὁ συσχετισμός της πρὸς τήν ταυτότητα, σέ σχέση συμπληρωματικότητας ἢ ἀντιπαράθεσης. Ἐτερότητα εἶναι ἡ "ιδιότητα αὐτοῦ πού εἶναι ἄλλο" - ἀπό τό ἐγώ ἢ τό ἐμεῖς. Οἱ ἄνθρωποι μετέχουν κοινῆς φύσεως, ὄχι ὅμως καί κοινοῦ τρόπου ὑπάρξεως. Ὅ,τι συνιστᾷ αὐτό τόν (προσωπικό, μοναδικό, ἀνεπανάληπτο) τρόπο, συγκροτεῖ τήν ἑτερότητά τους. Μέ τήν ἔννοια αὕτη ἡ ἑτερότητα "ἀποτελεῖ τήν ἀναγκαία, συστατική ἀλλά ταυτόχρονα καί τήν πύο προβληματική συνιστώσα τῆς ταυτότητας"⁹. Σέ κάθε περίπτωση, ὁ σεβασμός τῆς ἱερότητας τοῦ ἀνθρώπινου προσώπου, γιά τήν ὁποία μιλοῦμε συχνά καί μέ εὐκολία, σημαίνει ἀνεπιφύλακτη ἀποδοχή τοῦ ἄλλου μέ τά γνωρίσματα τῆς ἑτερότητάς του (τά προσωπικά καί συλλογικά: τά θρησκευτικά, πολιτισμικά καί ὅποια ἄλλα). Αὐτονόητο εἶναι βέβαια, ὅτι ἐκεῖνος τόν ὁποῖον ἐγώ βλέπω ὡς ἑτερότητα, θεωρεῖ ἡ πάντως ἔχει δικαίωμα νά θεωρεῖ ἐπίσης ἐμένα ὡς ἑτερότητα μέ βάση τά δικά του κριτήρια.

Ἡ προσέγγιση τοῦ θέματος μπορεῖ νά γίνει σέ δύο ἐπίπεδα: Σέ ἐκείνο τῆς σχέσης πρὸς τόν Θεόν ἀφ' ἑνός καί τόν συνάνθρωπον ἀφ' ἐτέρου¹⁰. Ὅσο καί ἂν ἡ σύγχρονη ἐκκοσμίκευση τείνει νά διαχωρίζει τά

8. Βλ. Μητροπολίτης Περγάμου Ἰωάννης, Κοινωνία καί ἑτερότητα, ΣΥΝ-ΑΞΗ 76 (2000), 5 - 15. Τό τεῦχος αὐτό περιλαμβάνει περισπούδαστες μελέτες ἐπὶ τοῦ θέματος: Ἀπό τῆ Βίβλο στήν Πενήκοστή. Ἐνότητα καί Διαφορετικότητα τῇ ζωῇ τῆς Ἐκκλησίας.

9. Χρυσούλα Κωνσταντοπούλου, Εἰσαγωγή: Ἀναφορά στήν Ἐννοια καί στίς Ὅψεις τῶν Σύγχρονων Ἀποκλεισμών, στόν συλλογικό τόμο τοῦ Ἐθνικοῦ Κέντρου Κοινωνικῶν Ἐρευνῶν: *ΕΜΕΙΣ ΚΑΙ ΟΙ ἌΛΛΟΙ*. Ἀναφορά στίς Τάσεις καί τά Σύμβολα, Ἀθήνα 1999, σελ. 12. Ὁ τόμος προσεγγίζει τό θέμα ἀπό κοινωνιολογική σκοπιά μέ ἐκτενεῖς μελέτες καί σχετική βιβλιογραφία.

10. Θά ἔπρεπε νά προστεθεῖ ἐδῶ καί μιά ἄλλη ἑτερότητα, ἐκείνη τῶν σχέσεων μας μέ ἕναν ἀκόμη "ἄλλον", τόν κόσμον τόν μακρόκοσμο καί τον μικρόκοσμο. Ἰδίως μέ τό ἄμεσο φυσικό περιβάλλον μας, πού ὄχι μόνον ἐξ αἰτίας τῆς πρώτης παρακοῆς, ἀλλά καί τῶν δικῶν μας, τῶν σημερινῶν ἁμαρτημάτων καί παρεμβάσεων φθειρεται, πάσχει, συστενάζει καί συνωδίνει (Ρωμ. 8, 22). Στόν μακρὺ κατάλογο τῶν ἁμαρτιῶν τοῦ ἀνθρώπου ἔχει προταθεῖ, δικαίως σίγουρα, νά προστεθεῖ καί ἐκείνη τῶν καταχρηστικῶν οἰκολογικῶν συμπεριφορῶν μας. Ἡ

δυό επίπεδα, ἡ ἐμπειρία τῆς Ἱστορίας, ἀλλὰ καὶ τῆς σημερινῆς πραγματικότητας θεβαιώνουν τὴ συνυφή τῆς ἀντίληψης γιὰ τὸν Θεό μέ ἐκείνη γιὰ τὸν ἄνθρωπο καὶ τὸν κόσμο.

Ο ΟΛΩΣ «ΑΛΛΟΣ» ΚΑΤΑΛΕΙ ΤΟΥΣ ΦΡΑΓΜΟΥΣ

Ὁ Θεός, ὡς ὁ ὅλως Ἄλλος σέ σχέση μέ τὸν κόσμο καὶ τὸν ἄνθρωπο, ὡς ἡ ἀπόλυτη ἐτερότητα, ἀποτελεῖ θέμα ἰδιαίτερα ἀγαπητὸ στοὺς ἐραστές τοῦ Μυστικισμοῦ καὶ σέ πολλοὺς Θρησκευολόγους. Στὴν ἀντίπερα ὁχθὴ βρίσκονται συχνά ἐκεῖνοι - καὶ μάλιστα πολλοὶ ἀπὸ μᾶς, τοὺς λεγόμενους "ἐκκλησιαστικούς", - πού ἂν καὶ γνωρίζουμε πὼς εἶναι ὕβρις καὶ βλασφημία, ὑποκύπτουμε στὴν παγίδα τῆς ὑπερβάλλουσας ἐξοικείωσης μέ τὰ θεῖα!

Οἱ ἱεροὶ συγγραφεῖς τῆς Κ. Διαθήκης ζοῦν σέ βιβλικὸ περιβάλλον καὶ ἔχουν προσωπικὰ βιώματα τῶν ὧσων ἀξιώθηκαν νά γίνουν μάρτυρες. Προφανῶς λοιπόν θεωροῦν "ὁρατὴ" τὴν ἀγιότητα, τὴ μοναδικότητα καὶ τὴ μεγαλειότητα τοῦ Θεοῦ καὶ δέν αἰσθάνονται τὴν ἀνάγκη, νά ἐξάρουν εἰδικῶς τὴν ἐτερότητά του σέ σχέση μέ τὸν ἄνθρωπο καὶ τὴν ὅλη θεία Δημιουργία. Ἐξαιρέσεις ὅπως ὁ Ὑμνος στὴν πρὸς Κολοσσαεῖς Ἐπιστολή (1,13 ἐξ.) ἔδωσαν, ὥστόσο, τὸ πρότυπο σέ μεταγενέστερους ἐκκλησιαστικούς συγγραφεῖς, πού ἔπρεπε νά καταδέσουν αὐθεντικὴ περί Θεοῦ μαρτυρία ἐνώπιον ἐθνικῶν καὶ αἵρετικῶν. Ὁ μεταγενέστερος αὐτὸς θεολογικὸς στοχασμὸς θεᾶται μέ δέος καὶ ἐκσταση τὴν ἐτερότητα τῆς θείας μεγαλειότητος. Καὶ ὅταν δέν σιωπᾷ, ἐκφράζεται δοξολογικά μὲν, ἀλλὰ μέ τὴν αὐτοσυγκράτηση τοῦ ἀποφατικοῦ λόγου, πού ἔχει αἰσθησι τῶν ἀνθρωπίνων ὁρίων. Χαρακτηριστικὸς εἶναι ὁ Ὑμνος εἰς Θεόν τοῦ ἁγίου Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου. Ὑπενθυμίζουμε τοὺς τρεῖς πρῶτους στίχους:

Ὡ πάντων ἐπέκεινα! τί γὰρ θέμις ἄλλο σε μέλπειν;
Πῶς λόγος ὑμνήσει σε; σὺ γὰρ λόγῳ οὐδενὶ ῥητόν.

οἰκολογικὴ ἁμαρτία, ἅς ποῦμε. Βλ. Μητροπολίτου Περγᾶμου Ἰωάννου, «Ὁρθόδοξία καὶ σύγχρονος Πολιτισμὸς», ΔΙΑΛΟΓΟΙ ΚΑΤΑΛΛΑΓΗΣ 67(2002), 657 - 660. Τοῦ αὐτοῦ (Ι. Ζηζιούλα), Ἡ κτίσις ὡς Εὐχαριστία, Ἀθήνα 1992. Πρβλ. Alexandros K. Papaderos, «Orthodoxe Hymnographie zum 1. September, dem Tag des Gebetes und der Feier für die Bewahrung der Schöpfung», *Ökumenische Rundschau*, 51. Jahrg. (Oktober 2002, Heft 4), 438 - 449.

Πῶς νόος ἀδρήσει σε; σὺ γὰρ νόῳ οὐδενὶ ληπτός¹¹.

Ὁ γνωστός Θρησκειολόγος Rudolf Otto ἀναγνωρίζει στὸν Ὑμνον αὐτόν μιὰ τυπικὰ ἀποφατικὴ ἀναφορά στὸν Θεόν, πού ὑμνεῖται, ὅπως εἶπαμε, ὡς ὁ ὅλως Ἄλλος - τό Θεῖον ὡς τό "Ganz Andere"¹², ὡς ἀπόλυτη ἐτερότητα. Εἶναι ὁ "εἷς καὶ πάντα καὶ οὐδεὶς", ὅπως λέγει ἕνας ἀπὸ τοὺς ἐπόμενους στίχους. Καίτοι φῶς, εἶναι γνόφος! (Ἐξοδ. 20, 21).

Μέ τήν ἐνανθρώπηση τοῦ Λόγου, ὁ ὅλως Ἄλλος γίνεται οἰκεῖος. Ἀλλά καί πάλι ἡ κάθοδος τοῦ Θεοῦ πρὸς τὸν κόσμον οὐδόλως καταλύει τήν ὑπερβατικότητά του καὶ ἡ ἀποκάλυψις αὐτοῦ πρὸς τοὺς ἀνθρώπους οὐδόλως ἀναιρεῖ τό ἀκατάληπτον τῆς φύσεώς του¹³. Ἴσως γι' αὐτό καὶ ἡ Κ. Διαθήκη ἀποφεύγει τὰ πολλὰ κατηγορήματα τοῦ Θεοῦ. Τονίζει, ὥστόσο, μέ ἔμφαση τὴ φανέρωση τῆς δόξας αὐτοῦ. Προφανῶς γιὰ νὰ γίνεται κατανοητόν, ὅτι ὁ κατὰ τήν οὐσία του παντελῶς ἀπρόσιτος καὶ ἀπερινόητος Θεός αὐτοαποκαλύπτεται μέ τὴ φανέρωση τῆς δόξας του διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ ("Ἐγὼ σε ἐδόξασα ἐπὶ τῆς γῆς", Ἰωάν. 17, 4). Ἔτσι, ἡ οὐσία μέν τοῦ Θεοῦ παραμένει ἐσαεὶ ἀπροσπέλαστη, ὅχι ὁμῶς καὶ οἱ ἐνέργειές του, ὅπως θὰ διδάξει ἀργότερα ἡ πατερικὴ σκέψη, μέ ἀποκορύφωση ἐκείνη τοῦ ἁγίου Γρηγορίου τοῦ Παλαμᾶ¹⁴.

Ἡ διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ φανέρωση τοῦ μυστηρίου τῆς Ἁγίας Τριάδος προσδίδει νέο περιεχόμενο στὶς ἔννοιες πρόσωπο καὶ κοινωνία προσώπων. Ὡς πηγὴ κάθε ἐνότητας, ἡ Ἁγία Τριάδα, ἐπειδὴ σέβεται τήν ἐτερότητα καὶ τήν ἐλευθερία τῶν προσώπων, ἀποτελεῖ τὸ πρότυπο τῆς ἀληθινῆς διαπροσωπικῆς κοινωνίας. Ὁ ὅλως Ἄλλος καταργεῖ τήν ἀλλοτρίωση, τίς διαιρέσεις καὶ τίς διακρίσεις πού προῆλθαν ἀπὸ τήν παρακοή. Οἱ ἄνθρωποι πού ἦταν "ἀπηλλοτριωμένοι τῆς πολιτείας τοῦ Ἰσραὴλ καὶ ξένοι τῶν διαθηκῶν τῆς ἐπαγγελίας", ἀποκλεισμένοι δηλαδὴ ἀπὸ τήν κοινότητα τοῦ λαοῦ τοῦ Θεοῦ, πού ζοῦσαν στὸν κόσμο χωρὶς ἐλπίδα καὶ χωρὶς Θεό, δηλαδὴ "οἱ ποτὲ ὄντες μακράν", γίνονται "ἐγγύς" διὰ τοῦ αἵματος τοῦ Χριστοῦ. Ἐκεῖνος εἶναι "ἡ εἰρήνη ἡμῶν, ὁ

11. PG 37, 507.

12. Rudolf Otto, *Das Heilige*, München 1958, σελ. 28 ἐξ καὶ 218.

13. Γεωργίου Ι. Μαντζαρίδου, «Ἠθικὴ καὶ Ἀποκάλυψις», Ἀριστοτέλειον Πανεπιστήμιον Θεσσαλονίκης, Ἐπιστημονικὴ Ἐπετηρίς, ἐκδιδομένη ὑπὸ τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς 14 (1969), 13.

14. Πρὸς J. Meyendorff, *St. Gregory Palamas and Orthodox Spirituality*, Crestwood, New York 1971.

ποιήσας τὰ ἀμφοτέρωθεν ἐν καὶ τὸ μεσότοιχον τοῦ φραγμοῦ λύσας, τὴν ἔχθραν" (Ἐφεσ. 2).

Οἱ δύο ἀδιάλλακτοι κόσμοι, ὁ ἰουδαϊκὸς καὶ ὁ ἐθνικὸς, συναρμολογούνται στὸν "καινὸν ἄνθρωπον", σέ μιά νέα ἀνθρωπότητα, στὸ σῶμα τοῦ Χριστοῦ, στὸ ὁποῖον συντελεῖται ἡ καταλλαγή μέ τόν Θεόν, πού εἶναι προϋπόθεση τῆς διανθρώπινης καταλλαγῆς, ἀδελφότητος καὶ εἰρήνης. Στὴ νέα αὕτη κοινότητα τῆς ἀναστάσιμης λαμπρότητας καὶ χαρμονῆς κατορθώνεται ἡ ὑπέρβαση καὶ κατάλυση τῆς διαιρετικῆς ἰσχύος τῶν ἐθνοδρησκευτικῶν, φυλετικῶν καὶ κοινωνικῶν ἐτεροτήτων (Γαλ. 3, 28).

Στὴ νέα κοινωνία δέν καταργοῦνται θεόδοτες φυσικὲς ἐτερότητες (ἄρσεν καὶ θῆλυ), οὔτε προκαλεῖται ἐπαναστατικὴ ἀνατροπὴ ἐθνικῶν. - πολιτισμικῶν διακρίσεων (Ἰουδαῖος καὶ Ἕλλην) καὶ κοινωνικῶν ἀνωμαλιῶν (δοῦλος καὶ ἐλεύθερος). Αὐτὲς ὅμως οἱ ἐτερότητες δέν ἐπιφέρουν πλέον ξενότητα καὶ ἐχθρότητα, καθὼς οἱ ἄνθρωποι τῆς ἐν Χριστῷ καινῆς κτίσεως δέν εἶναι πλέον "ξένοι καὶ πάροικοι, ἀλλὰ συμπολῖται τῶν ἁγίων καὶ οἰκεῖοι τοῦ Θεοῦ" (Ἐφεσ. 2,19). Ἡ καταλλαγή ἀνοίγει τὸν δρόμο γιὰ "τὴν νοερὰν καὶ οὐρανοδρόμον ἄνοδον" (κατὰ τὸν Ἰωάννην Σιναΐτη) στὴν κλίμακα "ἀπὸ δόξης εἰς δόξαν" (Β' Κορ. 3,18) πρὸς τὴν προσωπικὴν κοινωνία μέ τόν Θεόν, καρπὸς τῆς ὁποίας, ὅπως εἴπαμε, εἶναι ἡ διανθρώπινη κοινωνία. Ἡ νέα αὕτη πνευματικὴ ἐμπειρία μᾶς ἐπιτρέπει νά συμψάλλουμε μέ τόν Ὑμνογράφου:

Ἀγίῳ Πνεύματι, θεολογοῦντες φῶμεν
 σὺ εἰ Θεός, ζωή, ἔρως, φῶς, νοῦς,
 σὺ χρηστότης, σὺ βασιλεύεις εἰς τοὺς αἰῶνας¹⁵.

ΠΑΡΟΥΣΙΑ ΚΑΙ ΑΠΟΥΣΙΑ ΤΟΥ ΑΛΛΟΥ

Προφανῶς ἡ βίωση αὐτοῦ τοῦ θείου ἔρωτα ὠθεῖ τὸν ἅγιον Μακάριο στὸ νά προσεύχεται μέ σπλάχνος ἀκόμη καὶ γιὰ τοὺς εἰδωλολάτρες. Προφανῶς ὄχι μόνον γιὰ ὅσους ἀπὸ αὐτοὺς βρῖσκονταν ἤδη στὴν κόλαση! Τὸν ὠθεῖ, πολὺ περισσότερο, σέ προσωπικὸ διάλογο μαζί τους. Ἡ ἀγαπητικὴ προσευχὴ καταλύει ἀκόμη καὶ τὸ μεσότοιχον τοῦ θανάτου! Καὶ ὑπερβαίνει τὸ πλέον φρικῶδες τῆς κολάσεως, πού, σύμφωνα μέ τὴ διήγηση, εἶναι ἡ ἀκοινωνησία. Ἡ ἀδυναμία τῶν κολασμέ-

15. ΠΑΡΑΚΛΗΤΙΚΗ, ἤχος πλ. α', Ὁρθρος Κυριακῆς, Ἀντίφωνον Β' τῶν Ἀναβαθμῶν.

νων, νά ἀτενίζουν ὁ ἕνας τὸ πρόσωπο τοῦ ἄλλου.

Ἐκτός ὅμως ἀπὸ τοὺς κολασμένους τῶν καταχθονίων ὑπάρχουν καὶ οἱ κολασμένοι τῶν ἐπιγείων! Ἡ καθημερινὴ ἐμπειρία βεβαιώνει, ὅτι ἡ κόλαση δέν ἀπαντᾶται μόνο στὴν ἐσχατολογικὴ προοπτικὴ. Γίνεται προβολὴ τῆς καὶ στά ἐντεῦθεν τῶν ἐσχάτων, στίς καθ' ἡμέραν σχέσεις τῶν ἀνθρώπων καὶ τῶν λαῶν. Οἱ Λατίνοι εἶχαν βεβαιώσει αὐτὴ τὴν ἐμπειρία μὲ τὴ γνωστὴ φράση: "*Homo homini lupus (est)*" - ὁ ἄνθρωπος εἶναι λύκος γιὰ τὸν ἄλλον ἄνθρωπο. Ὁ Γάλλος φιλόσοφος Jean - Paul Sartre τὸ ἐπιβεβαίωσε μὲ κυνικὸ ρεαλισμὸ: ὁ Ἄλλος εἶναι ἡ κόλασή μου - τὸ προπατορικὸ μου ἁμάρτημα¹⁶!

Στὴ λογικὴ συνέπεια τῆς στάσης αὐτῆς (ἡ παραμυθία μπορεῖ νά προέλθει μόνον ἀπὸ τὴν ἀπουσία τοῦ ἄλλου, ἀπὸ τὴν ἀπόρριψή του, ἀπὸ τὸ αὐτάρεσκο κλείσιμο στὴν ἀτομικότητα - ὁ Σάρτρ μιλεῖ γιὰ "αὐτότητα", *ipséité!* -), τὸ ἀπόφδεγμα τοῦ ἁγίου Μακαρίου ἀντιτάσσει ὡς προϋπόθεση παρακλήσεως τὴν παρουσία τοῦ ἄλλου, τὴν ΠΡΟΣΩΠΟΝ ΠΡΟΣ ΠΡΟΣΩΠΟΝ κοινωνία μὲ αὐτόν.

Ὑποστηρίζουμε, ὅτι στὸ διάστημα μεταξύ Ἀναστάσεως καὶ Δευτέρας Παρουσίας ὁ θεολογικὰ νόμιμος τόπος ὑπάρξεως, μαρτυρίας καὶ διακονίας τῆς Ἐκκλησίας εἶναι κάθε τόπος, ὅπου οἱ ὁδύνες τῆς κολάσεως προβάλλονται καὶ ἐπιβάλλονται στὴν καθημερινότητα τοῦ ἀνθρώπου¹⁷. Αὐτὸ εἶναι δυνατόν, ἐπειδὴ ζοῦμε σέ ἕναν κόσμον, ὅπου εἶναι ἀκόμη ἐνεργὸς ὅχι μόνον ὁ νόμος τοῦ "κτίσαντος", ἀλλὰ καὶ ὁ νόμος τοῦ "κρατήσαντος"¹⁸. Ἡ διήγηση μᾶς καλεῖ νά προσεγγίζουμε μὲ φιλόανθρωπο πνεῦμα τίς καταστάσεις ἐκεῖνες καὶ τοὺς τόπους, ὅπου, ὑπὸ τὴν ἐπήρεια τοῦ ἀντιδίκου καὶ τῶν συνεργῶν αὐτοῦ στὴ διαχρο-

16. Στὸ ἔργο του "*Τὸ Εἶναι καὶ τὸ Μηδέν*" ὁ Σάρτρ ὑποστηρίζει: "Ἡ οὐσία τῶν σχέσεων ἀνάμεσα στίς συνειδήσεις δέν εἶναι τὸ *Mitsein* [ἡ συνύπαρξή], ἀλλὰ ἡ σύγκρουση". Βλ. *ENCYCLOPÉDIE DE LA PLÉIADE, Ἱστορία τῆς Φιλοσοφίας*. Μετάφρ. Χ. Νασοφίδη - Κ. Παπαγιώργη, Μορφωτικὸ Ἰδρυμα Ἑθνικῆς Τραπεζῆς, Ἀθήνα 1982, σελ.220.

17. Alexandros K. Papaderos, *Makrodiakonia. Jumalan Kansan tehtävä meidän aikanamme*, in: *DIAKONIA* 3 (Helsinki 1987), 4-7. Τοῦ αὐτοῦ, *Liturgical Diaconia*, in: *An Orthodox Approach to Diaconia. Consultaion on Church and Service*, Orthodox Academy of Crete, November 20-25, 1978, WCC, Geneva 1980, 17 - 46. Πρὸς SOP No 33, Dec. 1978. Τοῦ αὐτοῦ, «Our Ecumenical Diaconia - Both Large and Small», in: *HOPE IN THE DESERT. The Churches' United Response to Human Need, 1944-1984*, Edited by Kenneth Slack, WCC, Geneva 1986, 91 - 106.

18. Γρηγ. Θεολόγου, *Λόγος* 14, 27, PG 35, 892C.

κή τέλεση του μυστηρίου της ανομίας(Β' Θεσ. 2, 7). "Όπου ο άνθρωπος αποστρέφεται τόν συνάνθρωπο και γίνεται συνεργός στην πρόγευση της κολάσεως. Αυτό επιβάλλεται και για τόν πρόσθετο λόγο, ότι σήμερα ψύχεται ή αγάπη των πολλών και πάνω στην εικόνα του ούρα-νου απλώνεται ολοένα και πιο πυκνή ή άχλη της σοφιστείας και της έπαρσης. Σήμερα ισχύει σίγουρα πολύ περισσότερο παρά κατά την έποχή του ή παρατήρηση του Μεγ. Βασιλείου: "Τεχνολογοῦσι λοιπόν ου θεολογοῦσιν οί άνθρωποι, ή του κόσμου σοφία τὰ πρωτεία φέρεται, παρωσαμένη τὸ καύχημα τοῦ Σταυροῦ"¹⁹. Στο κέντρο του ενδιαφέροντος τοποθετούνται τὰ τρέχοντα βιοτικά, κοινωνικά, οικολογικά κ.λπ. προβλήματα, χωρίς νά επιδεικνύεται ανάλογο ενδιαφέρον για τή βασική προϋπόθεση αντιμετώπισής τους, πού εἶναι ή μετάνοια, ή υπακοή στο θέλημα του Θεού και ή υπέρβαση της έξωστρέφειας, της έγωστρέφειας, της ατομοκρατίας, ή ανάδειξη του ανθρώπινου προσώπου και ή τόνωση της διαπροσωπικής κοινωνίας και αλληλεγγύης. "Όπως έχει παρατηρηθεί σωστά, "τό ενδιαφέρον για τό ανθρώπινο πρόσωπο πρέπει νά αποτελέσει τή βάση για τήν αντιμετώπιση των έξωτερικων θεμάτων"²⁰.

Η ΝΕΑ ΕΞΟΔΟΣ

Οί καταστάσεις προβολής της κόλασης στο παρόν μέ τήν έννοια του αποφδέγματος πληθύνονται σήμερα, έποχή μεγάλης κινητικότητας λαών και συνακόλουθης συνάφειας και αντιπαλότητας θρησκειών και πολιτισμών²¹. Για πολλούς ή μετακίνηση από τόν τόπο τους στον

19. Μεγ. Βασιλείου, Έπιστολή 90, PG 32, 473. Η διατύπωση αυτή μοιάζει μέ μία πρόρηση για τή σύγχρονη εκκοσμίκευση. Αυτή απειλεί τήν αυτοσυνειδησία και τήν αποστολή της Έκκλησίας, καθώς υπό τήν επίδραση του κοσμικού πνεύματος, "ή μυστηριακή - έσχατολογική θεώρηση της Έκκλησίας υποχωρεί προς όφελος της κοινωνιολογικής της δράσης". Bartholomäos Archontonis, Ökumenischer Patriarch von Konstantinopel, Die Kirche als Herausforderung der Säkularisierung, στον τόμο: Νικόλαος Αγγ. Νησιώτης, Θρησκεία, Φιλοσοφία και Αθλητισμός σέ Διάλογο, Αθήναι 1994, σελ. 38.

20. Γ.Ι. Μαντζαρίδης, «Χριστιανική ήθική και κοινωνικές αξίες», Επιστημονική Έπετηρίς Θεολογικής Σχολής, Τμήμα Θεολογίας, τόμ. 8, Θεσσαλονίκη 1998, σελ. 256.

21. Παναγιώτη Γεννηματά, Συνάντηση λαών, θρησκειών και πολιτισμών. Μιά ματιά στο μέλλον της Εύρώπης και του κόσμου. Εκδόσεις Όρθοδόξου Ακαδημίας Κρήτης 1998.

δικό μας και μέσω αὐτοῦ στὶς δυτικότερες χώρες παρουσιάζεται ὡς ἔξοδος ἀπὸ τὴν "κόλαση" τῆς καθημερινῆς τους μιζέριας. Γιά τίς χώρες ὑποδοχῆς καὶ μάλιστα τίς λιγότερο προετοιμασμένες, ἡ ὁμαδική αὐτὴ ἔξοδος, πού προβλέπεται ὅτι θά λάβει σύντομα πολὺ μεγαλύτερες διαστάσεις, σημαίνει, μεταξύ ἄλλων, πολλαπλασιασμό τῆς ἀμηχανίας, πού προκαλεῖ ἡ παρουσία τοῦ "ἄλλου" ὡς ἐτερόθρησκου, ἐτερόφυλου, ἐτερόγλωσσου, ἐτερογενοῦς. Ἀνάλογα μεγαλώνει καὶ ὁ κίνδυνος γιὰ μιὰ στάση ζωῆς πού λέγει: Δέν μοῦ μοιάζει, δέν μέ νοιάζει! Ἐτσι ὁ ἄλλος, τόν ὁποῖον, ὡς ἐμπερίστατο ἄνθρωπο, δηλαδή ὡς τόν ὄντως "πλησίον", ταυτίζει ὁ Χριστός μέ τόν ἑαυτόν του (Ματθ. 25) μπορεῖ νά γίνεῖ ἡ κόλασή μου! "Ὁ ἄλλος ἢ ὁ ἕτερος εἶναι ὁ παράδεισος ἡ κόλασή μου"²² Μακάριος ἂν μπορῶ νά λέγω:

*Τοῦ κόσμου ὁ πόνος πόνος μου,
κι' οἱ χάρες του χαρές μου!*

Καί νά ἐνεργῶ ἀνάλογα, ἐκδηλώνοντας ἐμπρακτα ἐκείνη τὴν ἀγάπη, ἡ ὁποία "οὐ ζητεῖ τὰ ἑαυτῆς" (Α' Κορ. 13)²³.

Βέβαια, κανεῖς δέν ἐπιτρέπεται νά ὑποβαθμίζει τὴν ἐπικινδυνότητα τῶν νέων προβλημάτων. Μερικά ἀπὸ αὐτά μπορεῖ νά δοκιμάζουν στό ἔπακρο τὴν ἀντοχή τῆς ἀγάπης μας. Ἰδίως αὐτά πού προκαλοῦν πολλοὶ "ψευδάδελφοι" μέ τίς ἀπειράριθμες διαστρεβλωτικές δοξασίες καὶ προσηλυτιστικές δραστηριότητές τους²⁴. Γιά τόν πιστό πού ἔχει ἐπίγνωση τοῦ ἀληθοῦς ἐκκλησιολογικοῦ νοήματος τῆς ἰκεσίας τοῦ Κυρίου "τῆρησον αὐτοὺς ἐν τῷ ὀνόματί σου..., ἵνα ὦσιν ἐν καθῶς ἡμεῖς (Ιωάν. 17,11) καὶ θλίβεται γιὰ τὴν παρατεινόμενη ἀκοινωνησία μεταξύ Χριστιανῶν, οἱ πρόσθετες αὐτές πηγές ἀντιπαραθέσεων δέν ἀποτελοῦν βέβαια σημάδια αἰσιοδοξίας.

22. π. Μιχαήλ Σ. Καρδαμάκης, *Ἀπὸ τὰ πάθη στά νοήματα τῶν πραγμάτων*, Ἀθήνα 1998, σελ. 63. Πρβλ. Θανάσης Ν. Παπαθανασίου, *Ὁ Θεός μου ὁ ἄλλοδαπός*, Ἀθήνα 2002.

23. "Μὴ εἴπῃς: Οὗτος φίλος, . . . ἐκεῖνος ξένος, ἀλλότριος, ἄγνωστος". Βλ. ὁσα πολὺ ἐπὶκαιρα γιὰ σήμερα γράφει σχετικὰ ὁ Μ. Βασίλειος στὸν Δ' Λόγον αὐτοῦ *Περὶ ἐλεημονούνῃς*, PG 32, 1153 - 68.

24. Ἀλεξάνδρου Κ. Παπαδερῶ, «Οἱ νεοφανεῖς αἱρέσεις», *ΑΝΑΠΛΑΣΙΣ* 378 (1998), 186-190. Alexandros K. Papaderos, «The Contemporary Church: Challenged and Responding», *REFORMED REVIEW* 52.3 (1999), 225 - 234.

Ο ΔΙΑΛΟΓΟΣ ΩΣ ΔΙΕΞΟΔΟΣ

Υπό την πίεση της παγκοσμιοποίησης, αλλά και των παραπάνω και πολλών άλλων εξελίξεων, πού απειλούν την ειρήνη και όπισθοδρομούν την ανθρωπότητα προβάλλεται ο διάλογος ως διέξοδος στα αδιέξοδα πού προκαλεί η έξοδος του ανθρώπου από τά οικεία και τά αυτονόητά του και ή κατά πειθαναγκασμό είσοδός του σέ ξένους χώρους και τρόπους. Ειδικότερα ο διάλογος θρησκευτών και πολιτισμών αξιολογείται ως αντίδοτο στην τρομοκρατία, στον ρατσισμό, στον υπερσυντηρητισμό, στον φανατισμό, στον χωρίς επίγνωση ζήλο και στον κάθε λογής αποκλεισμό. Επιδιώκεται ένας διάλογος, πού καλλιεργεί τον σεβασμό πρὸς τήν ετερότητα, τήν ελευθερία του άλλου, τήν αναγνώριση του αναποφεύκτου, αλλά και των θετικών πλευρών της συνύπαρξης πρὸς αντιμετώπιση προβλημάτων κοινού ενδιαφέροντος²⁵. Εννοείται βέβαια, ότι δέν διαλέγονται θρησκείες και πολιτισμοί, αλλά άνθρωποι, πού ανήκουν σέ πολιτισμούς και θρησκείες.

Προϋπόθεση γιά κάθε διάλογο, πού επιδιώκεται νά είναι αποτελεσματικός, είναι ή αποδοχή της ετερότητας του προσώπου. Η αποδοχή αυτή δέν θά έπρεπε νά είναι προβληματική γιά τόν Όρθόδοξο Χριστιανό. Αυτός όφείλει νά αναγνωρίζει σέ κάθε ανθρώπινο πρόσωπο τήν εικόνα του Τριαδικού Θεού, απαύγασμα της ενότητας του οποίου είναι ή κοινωνία των προσώπων²⁶ και ή ενότητα της ανθρωπότη-

25. Γιά τά συναφή ζητήματα βλπ. Αναστασίου, Αρχιεπισκόπου Τιράνων και πάσης Αλβανίας, *Παγκοσμιοότητα και Όρθοδοξία*, Αθήνα 2001. Ατυχώς τέτοιες εύγενείς επιδιώξεις παγιδεύονται συχνά από κριτήρια κοσμικά, πού, επειδή δέν έχουν θεολογικές βάσεις, οδηγούν σέ ματαιοπονία ή σέ συναινέσεις ανασφαλείς και αδιέξοδες. Εννοούμε κυρίως τήν τάση υποβάθμισης ή περιορισμού των διαφορών στό ελάχιστο (Minimalismus), προκειμένου νά επιτευχθεί προσέγγιση των διεστώτων και ή ειρήνευση των ανθρώπων (π.χ. ένας είναι ο Θεός, έστω και αν έχει διάφορα ονόματα, κάθε μονοπώληση της αλήθειας ή της υπόσχεσης γιά σωτηρία είναι λαθεμένη και απαράδεκτη κ.λπ.). Βλ. Αλεξάνδρου Κ. Παπαδερού, «Θρησκείες και Πολιτισμοί. Σύγκλιση, σύγκρουση, διάλογος», στον τόμο: *Όρθοδοξία και ή των πάντων ένότης*. Έκδοσις Ίεράς Μονής Κουτλουμουσίου, Άγιον Όρος 1997, σελ. 199-207.

26. "Ο Θεός ενεργεί μέ τρόπο προσωπικό, ενεργεί ως Πρόσωπο, και μάλιστα ως κοινωνία Προσώπων, τριάδα Προσώπων. Η μετοχή και μέδεξή μας στις Ένέργειες του Θεού μάς γνωστοποιεί τήν ετερότητα τριών προσωπικών Υποστάσεων. Οι Ένέργειες είναι κοινές, Ένέργειες της άγνωστης και άμέδεκτης θείας

τας²⁷. Όφείλει νά βιώνει καί νά μαρτυρεῖ, ὅτι πάντες εἴμεθα "ἐξ ἑνός αἵματος", "γένος" τοῦ Θεοῦ, πάντες ἐν αὐτῷ "ζῶμεν καί κινούμεθα καί ἐσμέν" (Πράξ. 17,26 ἐξ.). Ὅτι παντοῦ καί πάντοτε χορηγοῦνται οἱ εὐεργεσίες Αὐτοῦ πλουσίως καί ἀδιακρίτως (Πράξ. 14,17). Καί ὅτι κλητοί εἶναι καί ὅσοι δέν εὐλογήθηκαν ἀκόμη νά γίνουν ἐκλεκτοί (Ματθ. 22, 14). Ὁ Θεός "πάντας ἀνθρώπους θέλει σωθῆναι καί εἰς ἐπίγνωσιν ἀληθείας ἐλθεῖν" (Α' Τιμ. 2,4). Ἐπομένως, ἀκόμη καί ὅσοι τόν πολεμοῦν, πρέπει νά θεωροῦνται ὡς δυνάμει ἅγιοι! Ἀλλωστε, ὁ Θεός συνεχίζει νά ἀνατέλει τόν ἥλιον αὐτοῦ "ἐπὶ πονηροὺς καί ἀγαθοὺς" καί νά βρέχει "ἐπὶ δικαίους καί ἀδίκους!" (Ματθ. 5,45).

Ἀναμφίβολα, ἡ κοινωνία τῶν προσώπων ὁλοκληρώνεται μέ τή μετοχή στή Θεία Εὐχαριστία. Ὅμως, στήν ἐσχατολογική προοπτική τοῦ μυστηρίου τῆς σωτηρίας ἡ Ἐκκλησία ὑπενθυμίζει, πῶς ἡ εὐχαριστιακή προσφορά γίνεται "κατά πάντα καί διὰ πάντα". Ὅπως ὁ Χριστός "ὑπὲρ ἀσεβῶν", "ὑπὲρ πάντων ἀπέθανεν" (Ρωμ. 5,6, Β' Κορ. 5,15), ἔτσι καί ἡ Εὐχαριστία προσφέρεται ὑπὲρ πάσης πόλεως, χώρας καί τῆς οἰκουμένης ὅλης, τοῦ σύμπαντος κόσμου.

Η ΑΠΟΔΟΧΗ ΤΗΣ ΕΤΕΡΟΤΗΤΑΣ ΩΣ ΚΑΘΟΛΟΚΟ ΑΙΤΗΜΑ ΤΗΣ ΕΠΟΧΗΣ ΜΑΣ

Ἀπό τά παραπάνω γίνεται κατανοητό, γιατί ἡ ἀποδοχή τῆς ἐτερότητας καί ἡ οἰκοδόμηση βιώσιμης διανθρώπινης κοινωνίας εἶναι μιά ὑπόθεση, πού ἀπασχολεῖ ὁλοένα καί πιο ἔντονα τή διεθνή κοινότητα. Πρὸς τήν κατεύθυνση αὐτή ἀναδιατάσσονται οἱ σχέσεις θρησκείας καί κοινωνίας.

Ἡ τάση τῶν νεωτέρων χρόνων νά θεωρηθεῖ, ὅτι ἡ ἐκλογίκευση τῆς ζωῆς προϋποθέτει ἀπώθηση τῆς θρησκείας στοῦ περιθώριο καί κατὰ τό δυνατόν ἀδρανοποίησή της, ἐγκαταλείπεται πιά. Εἶναι μάλιστα χαρακτηριστικό, ὅτι ἡ ἀντιστροφή ἐνθαρρύνεται προπαντός ἀπό ὑπερ-

"Οὐσίας", ἀλλά μετεχόμενες ἀποκαλύπτουν στόν κάθε μετέχοντα, ἀμέριστα καί καθολικά, τήν ἐτερότητα τῆς κάθε θείας Ὑπόστασης καί ταυτόχρονα τήν ὅλη θεότητα, τῆς ὁποίας οἱ Ἐνέργειες μᾶς γνωστοποιοῦν τίς Ὑποστάσεις." Χρῆστος Γιανναρᾶς, Ἡ ὀντολογική προϋπόθεση τοῦ ἀποφατισμοῦ, Ν. Νησιώτης, ὁ.π., σελ. 230ἐξ.

27. Gregor Larentzakis, *Einheit der Menschheit, Einheit der Kirche bei Athanasius*, 2. Auflage, Graz 1981. Ἰω. Πέτρου, *Κοινωνική Δικαιοσύνη*, Παράτηρητής, Θεσσαλονίκη 1992.

εκλογικευμένα κέντρα διανόησης, αλλά και πολιτικής, στρατιωτικής και οικονομικής ισχύος και στρατηγικής. Ακόμη και μεγάλα τραπεζικά συστήματα ένθαρρύνουν αυτή την αναθεωρητική περίσκεψη²⁸.

Στόν πυρήνα των νέων αυτών τάσεων μπορεί να διακρίνει κανείς τη συνειδητοποίηση του γεγονότος, ότι δεν είναι δυνατόν να ειρηνεύσει ο κόσμος χωρίς θρησκευτική ειρήνη - τροφοδότη αληθινής, ένεργου Tolerance με την έννοια όχι της άπλης ανοχής, αλλά της συνειδητής και ειλικρινούς αποδοχής του άλλου όπως είναι και όχι όπως θά ήθελα να είναι ή όπως κρίνω πώς θά ήταν καλύτερο γι' αυτόν (στήν ουσία: γιά μένα!) να είναι! Η ειρήνευση νοείται εδώ τόσον σέ σχέση μέ τίς κρίσεις παγκόσμιου βεληνεκούς, όπως εκείνη της 11ης Σεπτεμβρίου 2001²⁹, όσο και σέ σχέση μέ την καθημερινότητα στην οικογένεια, στή γειτονιά, στην αγορά, στό χώρο έργασίας, στό έπιστημονικό έργαστήριο, στό διαστημικό ταξίδι!

Η στροφή πρός τή θρησκεία έμπεριέχει έναν κίνδυνο και μιά εύκαιρία. Ο κίνδυνος είναι, ή στροφή νά έκληφθει από τή θρησκευτική πλευρά ως άνοιγμα διεξόδου από τήν απομόνωσή της και νά έπιδιωχθεί έκδικητική "άξιοποίησή" του γιά νέα ήγεμονική έπιβολή της θρησκείας επί της κοινωνίας³⁰. Μιά τέτοια έπιλογή θά ήταν κατα-

28. Βλ. π.χ. τόν ιδιαίτερα ενδιαφέροντα τόμο: *The End of the Tolerance?* London 2002 (έκδοση της Alfred Herrhausen Society for International Dialogue, πού είναι τό κοινωνικο-πολιτικό forum της Deutsche Bank. Στό εισαγωγικό σημείωμά του (σελ. 15) ο Rolf - E. Breuer, Πρόεδρος της Society, γράφει: "Reality in the global village is determined by the diversity of cultures, religions, opinions, and lifestyles - in short: identities. Only when we have clearly defined our own person and identity are we able to understand other identities."

29. Ο Rolf - E. Breuer (ό. π., σελ. 14) σημειώνει χαρακτηριστικά: "The terror attacks in New York and Washington showed unmistakably just what people are capable of when they believe themselves to be the sole guardians of the truth, a delusion that renders them unwilling to, and indeed incapable of, communicating. However, communication is precisely what is required. A dialogue between cultures is the only way to avoid a battle of cultures." Όσον άφορά στίς συνέπιες της 11ης Σεπτεμβρίου γιά τήν υπεράσπιση των άνθρωπίνων δικαιωμάτων βλ.π. ΔΙΑΛΟΓΟΙ ΚΑΤΑΛΛΑΓΗΣ 66 (2002).

30. Έτσι νοείται ή "έκδίκηση του Θεού" - LA REVANCHE DE DIEU -, γιά τήν όποία γράφει ο Samuel P. Huntington (*The Clash of Civilizations*, New York 1996), παραπέμποντας στον Gilles Kepel. Αυτός, άναφερόμενος στην "άναγέννηση" της θρησκείας κατά τό δεύτερο μισό του 20ού αιώνα, παρατηρεί: "Τό σύνθημα δεν ήταν πιά 'aggiornamento', αλλά 'δεύτερος έκχριστιανισμός της

στροφική. Θά παρέκαμπτε τήν ιστορική εύκαιρία τών θρησκειών, νά συμβάλουν στήν πραγματική ειρήνευση τοῦ κόσμου μέ δικαιοσύνη καί ἀλληλεγγύη, ὥστε κάθε ἄνθρωπος καί κάθε λαός νά μποροῦν νά ἀτενίζουν τό πρόσωπο τοῦ ἄλλου μέ ἐμπιστοσύνη καί εὐφροσύνη.

Ἡ Ὁρθοδοξία, πού ἔχει πείρα αἰώνων πολλῶν ὄχι μόνον τοῦ ἀκαδημαϊκοῦ, ἀλλά προπαντός τοῦ ὑπαρξιακοῦ διαθρησκειακοῦ καί διαπολιτισμικοῦ διαλόγου, προσέρχεται σ' αὐτόν ἢ μᾶλλον τόν ἐνεργοποιεῖ καί τόν προάγει, μάλιστα μέ τίς πρωτοβουλίες τοῦ Παναγιωτάτου Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου Βαρθολομαίου καί τών συνεργῶν του, σύμφωνα μέ τίς ἀποφάσεις Πανορθόδοξων Διασκέψεων.

Τηρώντας τήν ἀκρίβεια παντοῦ ὅπου ἀνελαστικά θεολογικά καί ἐκκλησιολογικά ὅρια ἐπιβάλλουν ἀποκλεισμό συγκλήσεων καί συναινέσεων, ἀλλά καί τήν οἰκονομία, ὅπου χωρεῖ, πάντοτε δέ μέ ἀναστάσιμη αἰσιοδοξία καί ἀπόθεση τῆς ἐλπίδας στήν πρόνοια τοῦ Θεοῦ, ἡ Ὁρθοδοξία καλεῖται σήμερα νά τονώσει τήν ἐλπίδα γιά ἓναν ἀνακαινισμένο κόσμο, πού συνεχῶς "ἔρχεται", ὅπως ἔλεγε ὁ μακαριστός Ν. Νησιώτης. Νά ἀναδείξει τήν ἐσχατολογική προοπτική, ἡ πρὸς τήν ὁποίαν ὀδευση μέ τή χάρη τοῦ Θεοῦ τιθασεύει τόν ἀτομισμό καί τήν ἐγωκεντρικότητα καί ὁ ἄνθρωπος γίνεται μέτοχος τῆς νέας ἐν Χριστῷ κοινωνίας "στό φῶς τῆς παρουσίας τοῦ Θεοῦ, πού εἶναι ὁ ἴδιος κοινωνία ἀγάπης καί ἄρα Δημιουργός συνεχῶς νέας ζωῆς, πού θά πληρωθεῖ στό μέλλον, στό τέλος τῆς Ἰστορίας"³¹.

Εἶδε οἱ αὐθαιρεσίες μας στήν Ἐκκλησία τοῦ Θεοῦ καί στή θεία Δημιουργία του νά μήν ἐξαντλήσουν τήν ἀνοχή του, ὥστε νά μή γίνει ἀκόμη πιό αἰσθητή ἡ κόλαση στά παρόντα, μέ τό νά ἀποστρέψει ἀπό

Εὐρώπης: Ὁ σκοπός δέν ἦταν πιά "ὁ ἐκμοντερνισμός τοῦ Ἰσλάμ, ἀλλά ὁ ἐξισλαμισμός τοῦ Μοντερνισμού" (G. Kepel, *Revenge of God: The Resurgence of Islam, Christianity and Judaism in the Modern World*, University Park, Pennsylvania 1994, σελ. 2). Ὁ ὅρος "ἀναγέννηση" δέν πρέπει βέβαια νά μᾶς παραπλανήσει. Ἄλλο δυναμική ἐπάνοδος τῆς θρησκείας στά κοινωνικά δρώμενα καί ἄλλο ἀναγέννησή της μέ τήν ἐννοια τῆς αὐθεντικῆς πνευματικῆς ἀνακαινίσης. Αὐτή δέν φρονοῦμε ὅτι διαπιστώνεται. Ἀντίθετα, ἐμφανέστερη εἶναι ἡ κρίση, ἀκόμη καί στόν δικό μας ἐκκλησιαστικό χώρο, ὅπου παρατηρεῖται "ραγδαία ἐκκοσμίκευσις τῆς ζωῆς τῶν πιστῶν" καί "ἀδιαμαρτύρητος προσαρμογή τῆς Ἐκκλησίας πρὸς αὐτήν", ὅπως εἶχε διαπιστώσει ἤδη πρὸ ἐτῶν ὁ Γ. Μαντζαρίδης στή μελέτη του: «Νεώτερα στατιστικά στοιχεία περί τῶν μοναχῶν τοῦ Ἁγίου Ὁρους», Ἐπιστ. Ἐπετηρίς Θεολ. Σχολῆς, τόμ. 19, Θεσσαλονίκη 1974, σελ. 344.

31. Ἀλέξ. Παπαδερὸς, «Κριτήρια γιά τήν ἀναδιοργάνωση τῆς Ἐκκλησιαστικῆς Ἐκπαιδεύσεως κατὰ τόν Ν. Νησιώτη», στόν *ὁμώνυμο τόμο*, ὁ.π. σελ. 284.

μᾶς τό πρόσωπό του καί νά ταραχθοῦν τά σύμπαντα! (Ψαλμ. 103, 29).

Ὅφείλουμε νά δοκιμάσουμε νά περάσουμε μέσα στό βλέμμα τοῦ ἄλλου γιά ν' ἀνακαλύψουμε κάποια πλευρά, ἀπρόσμενη γιά μᾶς ἢ παραμελημένη, τοῦ προσώπου τοῦ Χριστοῦ. Τό παραμορφωμένο πρόσωπο τοῦ Ἑσταυρωμένου, πού ἡ Δύση τό ἔχει ἀνεξάντλητα* διερευνήσει, καί τό μεταμορφωμένο πρόσωπο τοῦ Ἀναστάντος, πού ἡ Ἀνατολή τό ἔχει ἀνεξάντλητα* δοξάσει, εἶναι ἕνα καί τό αὐτό πρόσωπο, καί ἡ ἴδια ἡ διαφορά τους φανερώνει τό μέγεθος τῆς ἀγάπης τοῦ Θεοῦ γιά μᾶς* στό ἔπακρο (Α.Π.)

Ἀπό τό βιβλίο τοῦ Olivier Clément, ὁ.π., σελ. 238ἑξ.